

„Poznámky k tomu, co hledáme“ – Sofie Podlipská v kontextu myšlení fin de siècle

Jana Vraiová

Při uvažování nad problematikou každodennosti a jejího prožívání zobrazeného literaturou se literárnímu historikovi konotují syntetizující termíny jako dějiny každodennosti či dějiny mentalit odkazující k tradici francouzské historiografické školy Annales. V českém prostředí zmíněnou tradici myšlení rozpracovala především Milena Lenderová, na jejíž výzkum bych v této studii v metodologických premisách ráda navázala. Vycházím z předpokladu, že: „Mentalita je kategorie vztahová, proto neexistuje jediná či jednotící mentalita, ale celá škála kvalitativně a obsahově odlišných mentalit, které je třeba analyzovat v těch společenských dimenzích a podmínkách, v nichž vznikly.“ (Lenderová 2005, s. 5) Zaměřím se na proměnu mentálních projevů interferujících s proměnou hierarchie hodnot konce devatenáctého století, jež bývá označována jako projevy nálad fin de siècle. Budu se snažit postihnout onen pozvolný a jemný posun či proměnu v axiologické hierarchii na dokumentačním materiálu textů autorky dnes již téměř zapomenuté: zkoumaným textovým materiálem mi byly egodokumenty Sofie Podlipské, které vznikly v závěru jejího života. Vzhledem k tomu, že poučení proměnou zmíněného historiografického přístupu již nepovažujeme modernu za superiorní ve vztahu k myšlení a kultuře devatenáctého století, půjde nám spíše o to ukázat návaznost, propojenost, procesualitu a kontinuitu – zkrátka ono dlouhé trvání (*longue durée*), v jehož průběhu došlo k pozvolné, ale zásadní strukturální změně literárního zobrazení skutečnosti.¹

Pokud je v dnešní době ještě vůbec literárními historiky reflektováno dílo Sofie Podlipské, tedy není-li připomínána pouze buď jako sestra Karoliny Světlé či jako matka nevěrné manželky Jaroslava Vrchlického Ludmily, případně jako jeho literární přítelkyně, pak je jako autorka spojována s žánry, které již z hlediska svého charakteru nemohly aspirovat na přesah do národního kánonu přetrvávajícího desetiletí či staletí. Se žánry, které z velké části tendovaly zcela záměrně k výchovné funkci a zůstaly tedy spjaty s hodnotovou škálou doby, již byly určeny; ať už se jedná o žánr povídka pro dívky (ta zejména v počátcích tvorby Podlipské vykazovala rysy romantického syžetu) nebo mravoličný román

¹ Studie vznikla za podpory vnitřního grantu FF UP, č. FPVC2013/18.

se společenskou tematikou či s vlastenecky výchovnou tendencí. S termínem *mravoličný román* i jeho charakteristikou pracuji podle vymezení žánru Alešem Hamanem v knize *Trvání v proměně*. Haman romány Podlipské zmiňuje právě v souvislosti s oním vlasteneckým výchovným apelem, zdůrazňuje tedy její díla, která byla zasazena do prostředí měšťanských salónů nebo erbovních sídel venkovské šlechty (Haman 2010, s. 202).

Literárněhistorický pohled upřený na rozsáhlou a různorodou tvorbu Sofie Podlipské vede dnes nejednoho literárního historika k potřebě shrnout její dílo do několika vět a s kvantitou jejích děl se vypořádat mechanicky výčtem literárněhistorických kategorií, k nimž je možno je zařadit (z oblasti žánrové můžeme k mravoličnému románu připojit román historický a román společenský, žánr povídky pro děti a mládež, případně také divadelní a loutkové hry pro děti). Toto zploštění a de facto uzavření díla Podlipské dalším interpretacím je pochopitelným a vlastně též do jisté míry přijatelným řešením pro literární historii, jež se potřebuje vyrovnat s existencí přemíry textů autorky ve své době nesmírně plodné, čtené a oceňované, jejíž dílo však, snad až na paradoxní výjimku osobní korespondence s Vrchlickým, nepřesáhlo z hlediska estetické hodnoty svou dobu a zůstalo v ní uzavřeno. Pro literárněhistorické uvažování navazující na Vodičkův koncept linearity je totiž právě onen přesah literatury mimo dobu svého vzniku zcela zásadním hodnotícím kritériem určujícím životnost a dlouhodechost literárního textu. Takovým literárněhistorickým sítem, v němž v návaznosti na výše připomenutou metodologii zcela logicky zůstávají pouze díla kanonická, musela Sofie Podlipská propadnout do pater nezájmu a zapomnění. Další důvody tohoto propadu je možno spatřovat ve funkci děl Podlipské: ačkoli můžeme například z její korespondence či deníkových záznamů vysledovat touhu směřovat do nejvyšších pater literatury, mnoho jejích děl je možno považovat za texty vykazující rysy populární literatury. Tedy takové lilteratury, která se vyznačuje „konvenčností hodnotového smyslu a „řemeslností“, tj. jistou mechaničností tvárných postupů vypočítaných na čtenářský účinek“ (Haman 1994, s. 16). Mohli bychom ji označit za literaturu *lidovýchovnou*. Tento termín pevně spjatý s literaturou národního obrození a následně ideologicky modifikovaný v průběhu druhé poloviny dvacátého století aktualizoval v souvislosti s klasifikací bipolární literatury Aleš Haman, když charakterizoval českou moderní literaturu prvních tří let porevolučního období. Domnívám se, že je možno jej pro jeho obecnou srozumitelnost použít též pro charakteristiku některých próz Podlipské. Haman tento typ literatury charakterizuje jako takovou literaturu, která „upevňuje ve vědomí čtenářů stabilizovaná ideologická schémata a koncepce předváděním vzorových či výstražných příkladů“ (Haman 1994, s. 17).

Nechci však tuto studii směřovat k diskusi o charakteru celého díla Sofie Podlipské, chci v ní upozornit na pozoruhodné texty soukromého charakteru z její pozůstalosti, které se ji právě u vědomí výše zmíněného tradičního lite-

rárněhistorického čtení pokusí představit jako autorku neustále se vzdělávající, na sobě pracující a i na sklonku svého života vnitřně hledající. Texty, o nichž bude řeč, mají deníkový či korespondenční charakter a byly určeny sestře Podlipské Karolině Světlé. Jsou datovány do let 1896–1897 (v prosinci 1897 Sofie Podlipská zemřela) a byly souborně z rukopisu přepsány a upraveny pro tisk v roce 1923 vnučkou Podlipské Miladou Čápovou, rozenou Vrchlickou, pod názvem *Poznámky k tomu, co hledáme*. Zmínila-li jsem výše termín lidovýchovný, stojí snad za poznámku, že právě v Lidovýchovné knihovně Melantricha byl tento útlý svazek vydán.

Není patrně třeba připomínat, že roky, v nichž napsala Sofie Podlipská své úvahy o smyslu lidského bytí, hledání jeho podstaty a vyrovnávání se s blížícím se koncem života, jsou pro českou literaturu významné zejména proto, že jsme schopni sledovat v jejích průběhu to, co v roce vydání *Manifestu české moderny* ještě tak patrně nebylo: zřetelný literární pohyb směrem k modernismu. Ten můžeme spatřovat například ve zrodu časopisu *Moderní revue*, ale zejména je patrný z textů děl, která byla v těchto letech publikována – Jiří Karásek ze Lvovic vydal *Sexus necans*, Jaroslav Kvapil *Princeznu Pampelišku*, Sova se *Zlomenou duší* a *Vybouřenými smutky* jednoznačně odklonil ve své tvorbě od parnasismu předchozího období. O prostor v literární komunikaci se hlásila též katolická moderna například skrze svého „geniálního“ spisovatele, jak jej v almanachu *Pod jedním praporem* sama označila, Adama Chlumeckého, kterému v roce 1897 vyšel román *Adam a Eva: román ze života českého bohoslovce*. A ve výčtu děl překračujících parnasistní literární konvenci by se jistě dalo pokračovat. V literárněhistorických textech zpracovávajících a analyzujících období devadesátých let devatenáctého století se mluví o proměnách realismu na konci století, o nastupujících nových směrech, diskutuje se o nástupu moderny v českém prostředí, jejích proměnách apod. Nekompromisní mladou generací devadesátých let byla Podlipská jako autorka již odepisována, její texty nivelizovány, vydavatelství o ně ztratila zájem (Holečková-Heidenreichová 1940 s. 112n). V kritice jedné z próz Sofie Podlipské Hubert Gordon Schauer zmínil, že kritik je také čtenářem, který se umí poddat dojetí a čte pro odpočinek a pro rozptýlení: „mám také dvě duše, duši uměleckou a duši prostého čtenáře“ (Schauer 1917, s. 450 – 451). Schauer sugeruje čtenáři, že kniha, na niž čte recenzi, je právě oné duši prostého čtenáře určena.

Podlipská možná psala leckterou ze svých próz pro „prostého čtenáře“ (nebo řečeno s Ecem naivního modelového čtenáře) či lépe prostou, tedy naivní modelovou čtenářku, sama však velmi dbala o svůj duševní rozvoj a schopnost kritického myšlení. Navíc z její přednášky *Čtení a život*, uveřejněné v Květech již v roce 1868 je zřetelná jednak autorčina schopnost sebereflexe, ale také apel na čtenářky, aby nepodléhaly jednoduchým a naivním textům: „Nová literatura všech národů jest zaplavena pracemi povrchními, pouze zábavnými, jichžto cena

více méně se střídá, aniž se může žádati od každého čtenáře, aby ji posoudil a spisů takových dle zásluh používal a vybíral. Poněvadž tato věc zejména se týče mladých dam, jimž tak ráda sloužívám (SIC! – pozn. J. V.), ježto právě jim takové věci do rukou přicházejí, dovoluji sobě upozorniti je, nikoliv snad, aby se tohoto odvětví písemnictví úplně zdržely, což by se jim zdálo vším právem kruté; nýbrž aby přísně sobě věc zařídily, by čtení takové lehčí vystřídalo se čtením poučným a namáhavějším. Nechuť neb neschopnost, nedostatek času neb příležitosti neplatí zde co výmluva, leda nezáleží-li mladé čtenářce na zušlechtnění. Nechuť musí poddati se, neschopnost vycvičiti se v schopnost, nedostatek času nahradí pilnost a příležitost vhodnou musí najíti naše energie, bez níž nesmíme nikdy počítati na pomoc jiných lidí, tím méně s nebes hůry.“ (Podlipská 1868, s. 381)

Podlipská neustále četla, nikoli pouze beletrii, ale jak bude ukázáno později, též texty filozofického charakteru či texty mystické. Pečlivě je studovala, vzhledem ke své aktivní znalosti několika jazyků četla také mnohá díla v originále. Ostatně i tento fakt je zřetelný z textů psaných pro (nebo s myšlenkou na) Karolinu Světlou. Podlipská se v nich odvolává na četbu Karla Kiesewettera *O okultismu starověku* (*Der Occultismus des Altertums*), která vyšla rok po jeho smrti 1896 v Lipsku a již četla v němčině. Jaká byla cesta Podlipské k tomuto textu, k myšlení, jež představuje? Budeme-li považovat listy Podlipské Karolině Světlé za důvěryhodný a autentický zdroj, pak máme před sebou vykreslen myšlenkový vývoj intelektuálky druhé poloviny devatenáctého století. Jako potvrzující texty je možno přihlídnout ke vzpomínkovým textům, které obě sestry napsaly. V případě Sofie Podlipské se jedná o *Povídku o mně*, vzpomínky Karolíny Světlé máme k dispozici v souboru textů *Z literárního soukromí*.

V prvním publikovaném dopise Světlé ze souboru *Poznámek k tomu, co hledáme* z 19. července 1896 popsala Podlipská formování jejich náboženského vědomí v dětství: „Poezie katolicismu protknula naše dětské vzpomínky, hrdinství reformace pojila se k našemu vlastenectví“ (Podlipská 1923, s. 5) a poté zdůraznila, jak zásadní byla pro utváření jejich vnitřní orientace četba německých autorů: „Četbou literatury německé dostaly jsme se k negaci Kristových zázraků a vůbec ke skepsi našeho století.“ (Podlipská 1923, s. 5) Rovněž nervová nemoc Světlé zřejmě přispěla k niterné problematizaci křesťanského „dobrého Boha“: „Tvoje kruté utrpení a duševní boje vzbouřily se a posud nejsou dobojovány. Nic, nic tedy není? Hrozila jsi se a bohatá škála citů Tvého nitra byla zmítána tím, co tomu vášnivě odporovalo. Tvoje nervy to odnesly, ale duch pracoval pořád i ve zdánlivé nečinnosti a nyní ve stáří kulminuje tvá duševní práce v titanském imperativu. „Jsi-li, zjev se. Jinak Tě blasfemuji. Nejsi-li, kletba všemu klamu.““ (Podlipská 1923, s. 5)

To není projev myšlení, z něhož se rodí laciné povrchní texty. Tady se dotýkáme projevů myšlení a nálad, které běžně spojujeme s jinými tzv. moderními autory a charakterizujeme je jako „nálady fin de siècle“ u stárnoucí autorky, která

byla nastupující mladou generací považována za moralizující a tvořící a la these. V evropském kontextu je pro období fin de siècle příznačná především axiologická krize ústící v uvědomění si mezi lidského poznání, kdy uspořádanost a přehlednost světa ustoupila chaosu a roztříštěnosti. „My pozdě narození jsme přestali věřit v pravdu“ – tak v roce 1892 napsal ve svém debutu výrazný představitel evropské moderny Stanisław Przybyszewski (Przybyszewski 1997). Víra v optimistický evolucionismus devatenáctého století postupně slábla, poté, co Nietzsche proklamativně ohlásil „smrt boha“, vryl se do náboženského myšlení otazník nad právem na jednoznačně křesťanský kategorický imperativ, s nímž byla kulturní společnost nucena se vyrovnat. V literatuře můžeme na jedné straně sledovat demonstrativní či latentní příklon k Nietzscheovu učení radikálním odmítnutím Boha, na straně druhé je patrné zintenzivnění a zniternění touhy po duchovních hodnotách. To pak vedlo citlivé nitro autorovo k hledání vnitřní rovnováhy v mysticismu, východních filozofiích či esoterických naukách (např. u Zeyera). Že pro Podlipskou nebyla četba Kieseppettera prvním setkáním s okultismem, je zřetelné ze schopnosti kriticky vyhodnocovat čtený text. Píše například: „V léčení a zařikání nemocí je dokonalá analogie s mesmerismem. Ale patrný je zde dualismus dobra i zla. Jeť síla příznivá člověku, s kterou válčí jeho zkáza a tak děje se veškerému tvorstvu. Aspoň jeví se to tak a není v tom pro naše otázky žádného vysvětlení. Proč je to tak? V lidském zralém duchu je símě takové spravedlnosti, takového povznešení nad životní boje, že dospívá k buddhistickému pohrdání a ke křesťanskému pesimismu. Optimismus je blbá a sobecká spokojenost.“ (Podlipská 1923, s. 7)

Pesimistické nálady, které by bylo možno opět analogicky vztáhnout k oněm hledačským náladám konce století, však pro Podlipskou nejsou uspokojivou odpovědí. Proto pokračuje: „Ale pohrdání ani pesimismus nemohou mít poslední slovo. Něco říká: ‚A přece je tu něco, čemu ty nerozumíš a co tě tu drží, ku práci pobádá, co tebe druzí ke svému hnutí.‘ A to hledají naše myšlenky, které se nedávají pesimismem zastavit, po tom žízni srdce posavadní filosofii nezkojené. To hledáme také my dvě sesterské poutnice dále na hranicích tohoto žití.“ (Podlipská 1923, s. 7) Zřetelně nebyla pro Podlipskou akceptovatelná cesta definitivní negace boha, ostatně o několik stran dále píše sestra: „[...] vidím, že věřím, že musím věřit, poněvadž nevěřit nemohu. Jak mohla bych nevěřit, když to světlo vidím v duši své. Ano, věřím. A tato víra je vnuknutím.“ (Podlipská 1923, s. 9)

O tom, že touha po světech okultních, tedy skrytých, byla Podlipské na konci jejího života vlastní, svědčí i zářijový dopis z roku 1896, v němž se opět odvolává na četbu světových periodik, v tomto případě na *Revue encyclopédique*. Zaujal ji tam článek popisující „teorii přerozování tvorů lidských (zajisté také zvířecích)“. Podlipskou teorie, spočívající ve víře ve fakt, že „tvorové jsou jako v nekonečném pouzdru zavinuti jedni do druhých, tak že nám mizí v nekonečnosti prapůvod každého jednotlivého tvora, neb před narozením existoval v těle otce i matky

ještě před počtím a před počtím těchto rodičů byl obsažen i s těmito v organismu dědů a babiček“ (Podlipská 1923, s. 14) inspirovala k závěrům objasňujícím podstatu smrti, jejíž blízkost zřejmě vnímala. Proto uzavřela dopis slovy odmítajícími fatalismus: „Nikoli Parka, ale naše nevědomost ustříhává nit našeho vědění v hodině smrti naší. Hledejme tu nit, ať nás vede o kousek dále v našich pojmech.“ (Podlipská 1923 s. 15)

Z posledního listu Sofie Podlipské Karolině Světlé z 30. července 1897 je patrná jistá rezignace na možnosti poznání: „Jisto je ve vši nejistotě, že nelze nic určitého najít. Čím více pátráme, tím více zahaluje se to, co najít chceme.“ (Podlipská 1923, s. 24) i pokus naznačit krach křesťanské víry tak podobný vidění Macharovu: nepopírá Ježíšovo učení, ale neschopnost lidstva dostát nárokům a ideálu, který stanovil. Rovněž ve shodě s budoucími názory myšlenkově se teprve utvářejícího Machara též problematizuje Ježíšovo božství, navíc však očekává jeho druhý příchod – ovšem nikoli v tradičním křesťanském chápání spojeném s apokalypsou, ale jako příchod proroka. Podstatu víry vidí v trpělivosti starozákonního Joba. „Byl-li tu jednou Ježíš s největší všech hypotéz, musí přijít zase. Hypotéza jeho musí se obnovit přiměřeně současnému vědění. Myslím, že to tak přijít může. Dále ovšem nevidím. Snad otevře ta předpovídaná hypotéza nové vyhlídky. Prozatím podávám přes věky Jobovi ruku.“ (Podlipská 1923, s. 29) Že se myšlení Podlipské vztahuje k její každodennosti, k duchovnímu klimatu, v němž žila, je patrné například ze slov: „Nerad připouští nyní člověk tvůrce všehomíru, více než v dávnověku odsuzuje nedostatky a nedůslednosti života pozemského. Myslí si jak druhdy, že to jsou zkoušky, že je to škola, že odměna a náhrada padne v potomní existenci, zdá se mu bídnou výmluvou. Raději nevěří naše pokolení v nic. Raději se resignuje v náhledu, že je vše pouhou hříčkou bez začátku a bez konce. Že není na pravé cestě, cítí v tom trpce. Ale jak jinak má hledat? Jobova vznešená víra není v jeho srdci.“ (Podlipská 1923, s. 28–29)

Poznámky k tomu, co hledáme je možno číst dvojím způsobem: pouze se zřetelem k subjektivním prožitkům stárnoucí literátky, která na sklonku svého života toužila najít odpověď na palčivé otázky po lidském údělu na světě a tedy po smyslu svého žití. Ovšem také je možno v nich spatřovat doklad proměny mentality vzdělaného literáta konce devatenáctého století, která se netýkala pouze nastupující mladé generace, jak by se mohlo z mnoha zjednodušených tvrzení zdát. Nalézám v nich pokus Podlipské přeformulovat (byť ne na úrovni filozofického myšlení) stěžejní otázky lidské existence, nechat se oslovit alternativními cestami uvažování, když se ukázaly tradiční cesty ne zcela jasnými, revidovat dosavadní poznání. Ostatně Podlipská sama brilantně tuto proměnu myšlení doby, v níž se uzavíral její život, charakterizovala při obhajobě smyslu okultního myšlení slovy: „Hledá-li člověk nejdražší života skvost a nenalézá-li ho, ani když

všecko prohledal, kam dosahuje jeho zrak, řekne buď: ‚Ten skvost byl iluzí‘ anebo: ‚Špatně jsem hledal. Prohledám vše znova.‘“ (Podlipská 1923, s. 7)

Literatura

- HAMAN, A. (1994). Čtenářská recepce krásné literatury. In: *Literatura a komerce*. Olomouc.
- HAMAN, A. (2010). *Trvání v proměně*. Praha.
- JANÁČKOVÁ, J. (2012). *Návraty*. Praha.
- PODLIPSKÁ, S. (1923). *Poznámky k tomu, co hledáme*. Praha.
- HOLEČKOVÁ-HEIDENREICHOVÁ, J. (1940). *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a korespondenci*. Praha.
- LENDEROVÁ, M. (2008). *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*. Praha.
- LENDEROVÁ, M. (2005). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. 2. díl*. Pardubice.
- Literatura a komerce* (1994). Olomouc.
- PODLIPSKÁ, S. (1868). Čtení a život. *Květy* 3, č. 48.
- PODLIPSKÁ, S. (1876). *Spisy Sofie Podlipské. Svazek první*. Praha.
- PODLIPSKÁ, S. (1898). *Povídka o mně*. Praha.
- PODLIPSKÁ, S. (1898). *Osud a nadání*. Praha.
- PODLIPSKÁ, S. (1903). *Na domácí půdě*. Praha.
- PODLIPSKÁ, S. (1923). *Poznámky k tomu, co hledáme*. Praha.
- PRZYBYSZEWski, S. (1997). *Paměti, korespondence*. Praha.
- SCHAUER, H., G. (1917). *Spisy*. Praha, s. 450–451.
- SLAVÍK, B. (1942). *Srdce a doba: Listy českých žen*. Praha.
- SVĚTLÁ, K. (1959). *Z literárního soukromí II*. Praha.
- STLOUKAL, K. (1941). *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha.

Remarks on what we are looking for – Sofie Podlipská in the context of fin de siècle thoughts

The authors interpret Podlipská's remarks as the evidence of changes in mentality of well-educated writer at the end of 19th century. Podlipská's remarks were probably an attempt to reformulate the crucial questions of human existence, to utilize the alternative ways of thinking and to review the previous knowledge.

Mgr. Jana Vraiová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
jana.vraiova@upol.cz